

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЩОДО ОБРАЗУ «ІНШОГО УКРАЇНЦЯ»: НАУКОВИЙ ПРОЕКТ У ЗАПОРІЖЖІ

Одним з найскладніших феноменів суспільної свідомості є *історична пам'ять*, яка включає в себе уявлення людей про минуле. З одного боку вона виникає «стихійно», є проявом масової свідомості та предметом аналізу соціальної психології, з іншого – результатом діяльності держави. Політика держави у галузі збереження історичної пам'яті – є *політикою пам'яті* [1]. Пам'ять народу може формуватися як самим суспільством, без помітного втручання держави, так і за допомогою самої держави через її структури [2]. Втім, саме держава є головною інституцією, що впливає на формування «пам'яті» та створює власні інструменти та механізми контролю над нею. Сьогодні процеси реалізації власної «політики пам'яті» активно відбуваються у всіх державах Центрально-Східної Європи, не є виключенням і Україна.

Події 2013–2014 рр. залишили трагічний слід в пам'яті громадян України. Відчуття колективної провини за події, а разом з цим – і відповідальності за них, стали тим феноменом, який назавжди закарбується в історичній пам'яті українського народу. Політичні трансформації останнього часу змусили державну еліту України звернути увагу на проблеми політики пам'яті. Сьогодні ми можемо констатувати той факт, що історико-культурний простір України став полем «боротьби» колективних уявлень, історичної пам'яті. А «війни пам'яті», яки лунають по дві сторони Дніпра, є безумовно чинником дезінтеграції українського суспільства. Тому «політика пам'яті» повинна сприяти консолідації суспільства як на місцевому, так і на регіональному рівнях. Для України сьогодні важливим моментом є не тільки переосмислення власної історії, а і подолання тоталітарних стереотипів, позбавлення синдрому жертви та формування нової політики – політики пам'яті. Вона повинна бути націєтворчою за своїм змістом та сприяти консолідації та об'єднанню країни.

У цьому контексті важливим є проект, запропонований дослідниками Запорізького національного університету (далі – ЗНУ) «По той бік Дніпра»: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів». Основна ідея та концепція проекту була розроблена та запропонована для обговорення групою науковців ЗНУ: Бессоною М. М., Білівненко С. М., Маклюк О. М., Мільчевим В. І. Проект був підтриманий Запорізьким науковим товариством ім. Я. Новицького, Запорізьким обласним товариством дослідників історії і культури Центральної та Східної Європи, Відділом преси, освіти та культури посольства США в Україні, та реалізовувався силами науковців та студентів ЗНУ упродовж другої половини 2014 – початку 2015 рр. Завдяки анонсу у ЗМІ, до проекту приєдналися науковці з інших наукових та навчальних установ як зі східних, так і західних регіонів України.

Однією з проблем, яка увійшла до кола академічного інтересу запорізьких дослідників та надала поштовх для наукового обговорення стало поширення на Сході та Півдні України, та безпосередньо у Запорізькому регіоні, цілого комплексу стереотипів та міфів, які мають своє коріння у «радянському» минулому. Негативні стереотипи, сформовані переважно відносно мешканців Заходу України, які у другій половині ХХ ст. прагнули зберегти українську ідентичність та активно боролися за незалежну українську державу, в нових історичних умовах продовжують відігравати активну дестабілізуючу роль на Сході країни. Відмітимо, що домінуючою складовою радянської політики пам'яті, якщо так можна назвати пропагандистську заідеологізовану систему історичної освіти та політичного виховання в СРСР, було формування негативного ставлення до будь-яких проявів національної свідомості та нівелювання будь-яких національних особливостей. З іншого боку, стереотипи про повальну прорадянську/проросійську орієнтацію мешканців Сходу України, також не сприяють монолітності сучасного українського суспільства.

Слід відзначити, що проект був розрахований на реалізацію у кількох вимірах: теоретичному, науково-дослідному та практичному. Дослідники поставили завдання: відстежити та узагальнити усталені погляди представників різних регіонів України відносно один одного; виявити специфіку сприйняття образу «іншого» на прикладі Південної, Західної, Центральної та Східної України; розробити та апробувати дієві механізми поступового подолання відмінностей найбільш одіозних і конфліктних проявів регіональних ідентичностей.

Важливою складовою проекту було залучення студентської молоді до його реалізації. Беручи участь у різноманітних заходах проекту та їх підготовці майбутні вчені, політичні лідери, громадські діячі змогли виявити специфіку сприйняття подій ХХ століття представниками регіонів «прозахідної» та «про-східної» зовнішньополітичної орієнтації, вплив різних політичних поглядів на подальший політичний розвиток України. Окрім цього, студенти змогли не тільки долучитися до накопичення певної джерельної бази для подальших історичних, соціологічних, політологічних досліджень, а й відчутти необхідність збереження такого феномену демократичного суспільства як плюралізм думок, що є одним з базових принципів демократії.

Реалізація проекту ще триває, але вже проведена величезна робота. Влітку 2014 р. студенти історичного факультету ЗНУ під час етнографічної експедиції провели опитування з усної історії з метою виявлення особистісного ставлення жителів Запоріжжя та області до жителів східних та західних регіонів України. Були знайдені родини, що змінили регіон проживання впродовж ХХ століття та проведено інтерв'ювання представників таких родин. Окрім цього, була здійснена пошукова робота в архівах Запоріжжя, Харкова, Львова, Острога. Дослідники товариства ім. Я. Новицького знайшли матеріали, які містять інформацію про переселення, трудову міграцію та культурні взаємозв'язки між

представниками східних та західних регіонів, аби виявити масштаби контактів між ними.

У жовтні – листопаді 2014 р. силами студентів-волонтерів історичного факультету ЗНУ за підтримки Центру незалежних соціологічних досліджень ЗНУ проведено соціологічне опитування мешканців міста Запоріжжя на тему «Образ «Іншого українця» по дві сторони Дніпра» [3]. Основними проблемними питаннями дослідження були: виявлення специфіки сприйняття населенням м. Запоріжжя сучасної України; оцінка масштабів розповсюдження не толерантного ставлення до мешканців м. Запоріжжя в інших регіонах та у своєму, а також аналіз природи виявленого негативного ставлення; з'ясування бачення запорожцями об'єднуючих та роз'єднуючих факторів між західними та східними регіонами України; аналіз особливостей сприйняття контраверсійних образів ветеранів ОУН-УПА та Великої Вітчизняної війни, пам'ятників радянської епохи та С. Бандері; виявлення ставлення населення м. Запоріжжя до анексії Криму Росією, до переселенців зі східних областей України та Автономної республіки Крим, а також до мешканців Західної України; відстеження напрямку змін у специфіці сприйняття свята 9 Травня, визначенні найбільших загроз для України та найбільш позитивних подій в історії нашої держави; виявлення міри терпимості запорожців по відношенню до представників різних національностей; аналіз особливостей розуміння містянами «націоналізму» та «ідеї руського світу», а також специфіки ставлення до США та НАТО; оцінка бачення майбутнього України у десятирічній перспективі.

Так, за результатами дослідження було виявлено, що 83% населення міста Запоріжжя ідентифікують себе як українці, тільки 12% вважають себе росіянами. Лише 10% запорожців стикалися з негативним ставленням до себе, пов'язаним із мовними питаннями або політичними переконаннями. Факторами, що роз'єднують, опитані вважають політичні погляди, різне бачення шляхів розвитку України, менталітет та історичну пам'ять. Цікаво, що

Annales

останній показник був однаково важливим для всіх вікових груп. 98% жителів Запоріжжя позитивно сприймають ветеранів Великої Вітчизняної війни (негативні відповіді відсутні) і 39% – ветеранів ОУН-УПА (проти 29% негативних). Дані соціологічного опитування були оприлюднені під час конференції та опубліковані у науковій збірці (про це – далі).

17 грудня 2014 р. на історичному факультеті ЗНУ був проведений круглий стіл на

тему «Образ українців та України у поглядах інших народів» [4]. У своїх

наукових дослідженнях та виступах на засіданні магістри спеціальності «Країнознавство» розглядали питання еволюції сприйняття стереотипів та образів України і українського суспільства, проводили аналіз факторів впливу на формування як позитивного, так і негативного іміджу держави серед громадської думки країн Європи, Азії, Африки та Північної Америки.

5–7 лютого 2015 р. відбулася низка заходів в рамках проведення всеукраїнської науково-практичної конференції «По той бік Дніпра»: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів». До участі були запрошені науковці, викладачі, аспіранти та студентська молодь.

5 лютого 2015 р. відбулася презентація навчального відеофільму «По той бік Дніпра», який був створений в рамках означеного дослідницького

Annales

проекту [5]. Під час презентації фільму відбулася дискусія відносно проблем вивчення регіональних стереотипів щодо представників різних історичних областей України. На запитання науковців та представників засобів масової інформації відповіли автори та виконавці ідеї наукового фільму – декан історичного факультету ЗНУ Володимир Мільчев та голова Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького Сергій Білівненко. Вони ознайомили присутніх з тим, як виник та був реалізований проект, перспективами подальшої роботи над ним. У дискусії взяли участь професор Дипломатичної академії України при МЗС України Віталій Космина, старший науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України Марина Бессонова, доцент Національної академії державного управління при Президентові України Рена Марутян, доцент Запорізького національного технічного університету Людмила Турчина, науковий співробітник Запорізького обласного центру охорони культурної спадщини Запорізької обласної ради Ілля Барков, науковий співробітник Інституту археології НАН України «Південь гідроархеологія» Сергій Звілінський, професори та доценти кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ЗНУ – Олександр Давлетов, Ольга Маклюк, Оксана Казакова, Андрій Омельченко тощо. Фільм «По той бік Дніпра» призначений не тільки для фахівців-істориків, але й для широкого загалу тих, хто цікавиться особливостями формування ментальних стереотипів в Україні.

6–7 лютого 2015 р. відбулися пленарне та секційні засідання всеукраїнської науково-практичної конференції. Тематика конференції привернула увагу представників різних навчальних та наукових установ та закладів України: Бердянська, Дніпропетровська, Дрогобича, Запоріжжя, Києва, Львова, Ніжина, Одеси, Харкова, Херсона тощо. Упродовж двох днів в ЗНУ розглядалися актуальні в сучасних умовах питання про фактори, які об'єднують або роз'єднують українців, пов'язані з ними історичні міфи та

Annales

стереотипи, особливості ідентифікації нашого народу, результати ведення інформаційних війн [6].

З вітальними словами до учасників конференції звернулися представники державних органів влади та університету. Відзначимо, що відкриваючи конференцію, директор Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації Владислав Мороко

наголосив на важливості роботи істориків, результати досліджень яких мають брати до уваги в своїй роботі представники влади та посадовці. У своєму вітальному слові проректор з наукової роботи ЗНУ, доктор історичних наук, професор Геннадій Васильчук згадав про менталітет українців, відзначивши, що вони завжди сприймали виклики і негаразди спокійно, але їх певна романтичність зараз руйнується великою агресією з боку наших сусідів.

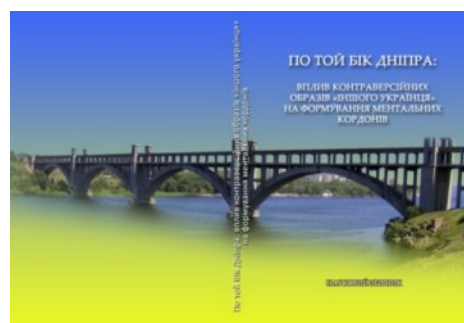
На пленарному засіданні виступили як запорізькі доповідачі, так і запрошені гості з інших міст України. Велику увагу з боку учасників конференції привернула доповідь доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри новітньої історії України ЗНУ Федора Турченка, присвячена «проекту» з умовною назвою «Новоросія», спроби реалізації якого ми бачимо сьогодні на Сході України. Про «війни пам'яті» як різновид інформаційної війни та актуальність цього питання для сьогодення розповідав доктор історичних наук, професор кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України Сергій Троян. Питання впливу інформаційно-психологічних процесів на історичну пам'ять українського народу аналізувала у своїй доповіді доктор історичних наук, завідувач кафедри історії України Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка Оксана Салата. Директор Центру незалежних соціологічних досліджень ЗНУ Надія Кузьмичова ознайомила

Annales

присутніх з результатами соціологічного дослідження «Образ «Іншого українця» по дві сторони Дніпра», про яке вже йшла мова у даному матеріалі. Динаміку конструювання образу України та українців у сучасній Росії простежив доктор історичних наук, професор кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС України Віталій Космина. Він зазначив, що протягом 1999-2013 років від 64 до 79 % росіян добре ставилися до українців і вважали, що Україна має сама вирішувати, яким шляхом йти. Вже в 2014 р. ситуація почала різко змінюватися, що стало результатом потужної інформаційної війни, під час якої широко застосовується підміна понять, психолінгвістичні технології та однобічне висвітлення подій. Науковець впевнений, що результати такого маніпулювання не зникнуть, вони вже стали частиною російського менталітету. Завершилося пленарне засідання виступом кандидата історичних наук, доцента кафедри українознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Наталі Аксьонової про образ слобожан і Слобожанських земель. У своїй доповіді Наталя Володимирівна наголошувала, що мовна характеристика населення, його самоідентифікація через низку причин може не співпадати з окресленими межами.

Робота конференції продовжилася на секційних засіданнях, тематика яких була наступною: «Міфи та стереотипи в історії», «Ідентичність українців: пошуки нових об'єднуючих стереотипів», «Інформаційні війни. Війни «пам'яті», «Ментальні стереотипи та роль мас-медіа у їх формуванні», «Образи українців та України у поглядах інших народів».

За результатами роботи конференції та наукового проекту був презентований науковий збірник, до якого увійшли публікації учасників проекту та конференції: викладачів, дослідників, аспірантів, магістрів та студентів. Особливо хочеться звернути увагу на цілу серію досліджень, з проблемному полі

Annales

«історичної пам'яті»: доктора історичних наук, професора кафедри історії України ЗНУ Галини Турченко «Південна Україна чи «Новоросія»: позиція українських істориків XIX – початку XX ст.», доктора історичних наук, професора, завідувача відділу досліджень теоретичних і прикладних проблем національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті Алли Киридон та доктора історичних наук, професора кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України Сергія Трояна за темою «Ментальне картографування як інструмент інтерпретації смислів», доктора історичних наук, професора Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» Лариси Буряк «Донбас у контексті соціокультурних епох: експлуатація образних конструкцій», кандидата історичних наук., доцента кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою Національної академії державного управління при Президентові України Рени Марутян за темою «Смислові війни сучасності: український вимір» та інші.

Окрім того, у збірнику опубліковані результати соціологічного дослідження та вибрані інтерв'ю, проведені в ході усно-історичної експедиції влітку 2014 р. Проведена робота та опубліковані матеріали дозволили створити представницьку джерельну базу для проведення подальших міждисциплінарних досліджень. Всебічний аналіз оцінок ментальних образів і сконструйованих уявних кордонів, проведений дослідниками, дозволяє виокремити основні фактори впливу та каталізатори, які запускають механізми як автопрограмування на «нелюбов до інакшого», так і свідомого маніпулювання громадською думкою з боку зацікавлених сил.

У лютому – березні 2015 р. проект буде продовжуватися. Запланована презентація наукового збірника та фільму в містах-учасниках проекту, ротація фільму у місцевих ЗМІ. Дослідники планують передати примірники наукового збірника, диски із матеріалами опитувань та навчальним відеофільмом до

бібліотек, в тому числі шкільних, Запорізької, Рівненської, Львівської та Харківської областей.

На завершення, відмітимо, що така науково-аналітична та практична робота, що ведеться викладачами історичного факультету ЗНУ, дослідниками Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького, Запорізького обласного товариства дослідників історії і культури Центральної та Східної Європи, позитивно сприяє розкриттю свідомих чи несвідомих «технологій ненависті». Її результати мають бути донесені до якомога більшої кількості людей. А підготовлений науково-навчальний відеофільм та всеукраїнська наукова конференція надали можливість обговорити різні стереотипи про жителів різних регіонів, їх роль в минулому та вплив на сучасність, дозволили представити нові точки зору на відомі події, посилити формування незаангажованих поглядів на минуле України та сприятимуть утвердженню у реципієнтів дослідження демократичних традицій, які у першу чергу базуються на різноманітті думок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Маклюк О. М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації Центрально-Східної Європи / О. М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Випуск XXX. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – С. 223–232.
2. Гирич І. Чому необхідно переосмислювати минуле? / Ігор Гирич, Юрій Шаповал. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kas.de/wf/doc/kas_21888-1522-1-30.pdf?110215131341
3. Статистична довідка за результатами соціологічного дослідження на тему : «Образ «іншого українця» по дві сторони Дніпра» // По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 6 лютого 2015 р.). – Запоріжжя : Інтер-М, 2015.

Annales

4. Студенти магістратури історичного факультету дискутували про образ українців та України в поглядах інших народів [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://sites.znu.edu.ua/news_details.php?news_id=17683&lang=ukr&news_code=studenti-magistraturi-istorichnogo-fakultetu-diskutuvali-pro-obraz-ukrayintsiv-ta-ukrayini-v-poglyadakh-inshikh-narodiv
5. На історичному факультеті відбулася презентація наукового фільму «По той бік Дніпра» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://sites.znu.edu.ua/news_details.php?news_id=17882&lang=ukr&news_code=na-istorichnomu-fakulteti-vidbulasya-prezentatsiya-naukovogo-filmu---po-toj-bik-dnipro--
6. У ЗНУ обговорюють питання єдності українців [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://sites.znu.edu.ua/news_details.php?news_id=17886&lang=ukr&news_code=u-znu-obgovoryuyut-pitannya---dnosti--ukrayintsiv

Бессонова Марина, Маклюк Ольга